

Het groene kapitaal van tuinsteden

AUTEUR & ILLUSTRATIE Yttje Feddes

Vijftig jaar geleden was royale aanwezigheid van openbaar groen dé troefkaart voor het moderne wonen in de naoorlogse tuinsteden. Dat beeld lijkt inmiddels radicaal te zijn gekanteld: achterstallig onderhoud, saaiheid en anonimiteit zijn veelgehoorde kwalificaties. Dit artikel vormt een pleidooi om bij transformatie specifieke kwaliteiten van de groenstructuur te behouden.

Ideaalbeeld

De naoorlogse tuinsteden zijn ontworpen vanuit een maatschappelijk ideaalbeeld, waarin licht, lucht en vrijheid een grote rol speelden. De stedenbouwkundigen en planologen hadden in de wederopbouwperiode de overtuiging dat sporten en wandelen in het groen een onmisbaar onderdeel waren in het leven van de moderne mens. Niet dwingend opgelegd, maar als vrije keuze en als onderdeel van het dagelijks leven. Anders dan in de traditionele vooroorlogse stad, waar de groene ruimte was ingeperkt tot omsloten binnentuinen of afsluitbare stadsparken, moest het groen in de tuinsteden alom aanwezig en toegankelijk zijn. Dat gold voor het groen in de directe woonomgeving, waar kinderen moesten kunnen spelen, maar ook voor de verbinding van die woonomgeving met de rest van de wereld. Bewoners moesten kunnen kiezen of hun route naar school en werk langs de verkeersstraten of door de parkstroken liep.

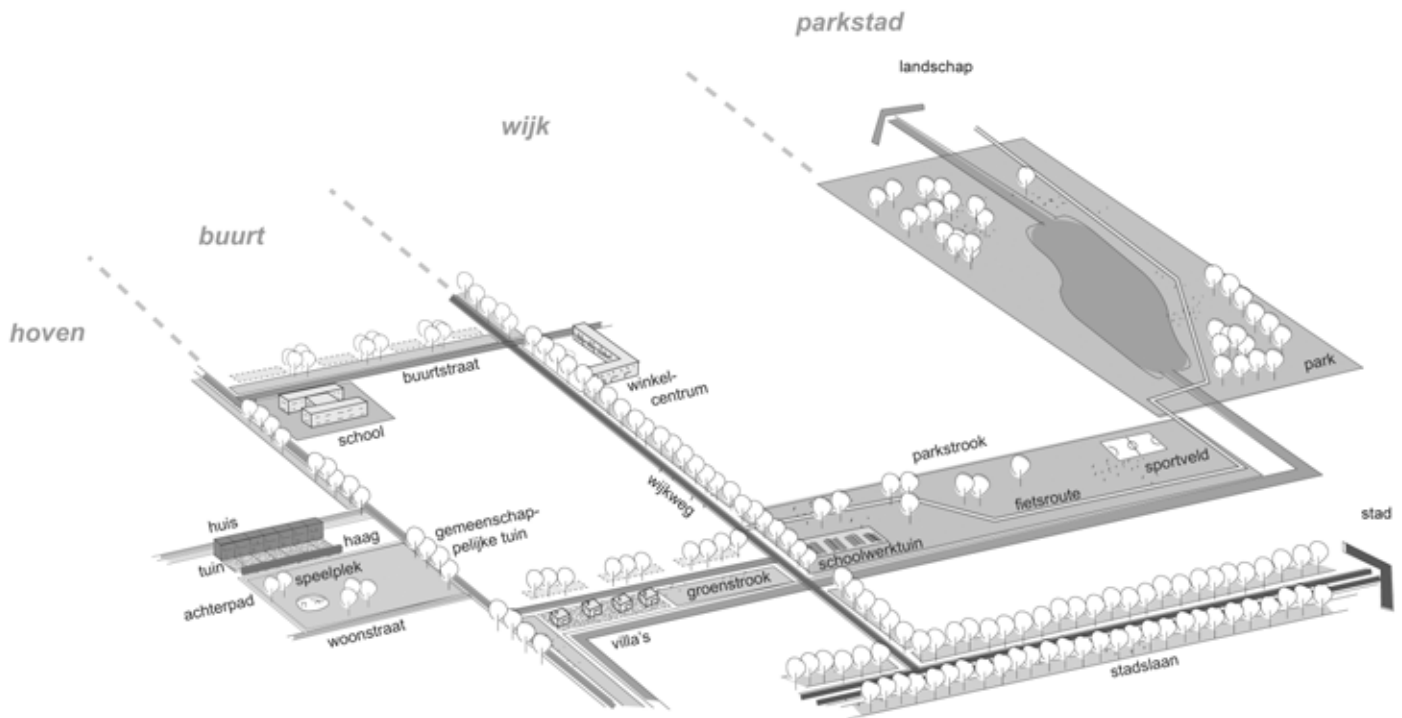
Die opvatting leidde er toe dat het bij de realisatie van het ideaalbeeld van de tuinstad niet zozeer ging om de oppervlakte groen, of om het sparen van het aanwezige landschap, maar om het ontwerp van een groenstructuur die – net als de verkeersstructuur – een samenhangend geheel moest vormen, met een hiërarchische opbouw van het schaalniveau van de buurt naar het schaalniveau van de stad. Er ontstond zo een afgewogen compositie tussen de bebouwing en de onbebouwde ruimte, die in het Amsterdamse Algemeen Uitbreidingsplan (AUP) van de Westelijke Tuinsteden voor het eerst radicaal en consequent werd ontworpen, en later ook in andere wederopbouw wijken zoals het Rotterdamse Pendrecht of de Utrechtse wijk Overvecht is toegepast.

Het AUP was al vijftien jaar oud, toen rond 1950 in Slotermeer de eerste schop de grond in ging. De compositie van de hoofdlijnen van de groenstructuur lag vast op de plankaart en is grotendeels zo uitgevoerd. Midden in het nieuwe stadsdeel ligt het Sloterpark rond de Sloterplas, landschappelijk ingericht voor de zondagmiddagwandeling en voor het zomerse verblijf aan het zwemstrand. Vanuit dit groenblauwe hart leggen parkstroken de verbinding naar de Amsterdamse binnenstad en naar het landschap daarbuiten. De stedenbouwkundigen gingen ervan uit dat het aanwezige polderlandschap door de gemiddelde bewoner niet op waarde zou worden geschat en dat het daarom nodig was om aan de randen van de tuinstad recreatiebossen te maken. Het Amsterdamse Bos was al in de jaren dertig in het kader van de werkverschaffing aangelegd; recreatiegebied Spaarnwoude en de groenstrook ('De Brettenzone') langs de Haarlemmertrekvaart zouden later volgen.

Het groen in de woonomgeving had in de opvatting van de stedenbouwkundigen vooral betekenis als open ruimte, die de transparante stedenbouwkundige verkaveling beleefbaar moest maken. Pas toen tijdens de uitwerking van de inrichtingsplannen ook landschapsarchitecten aan het werk gingen werd nagedacht over gebruiksmogelijkheden van het groen dichtbij de woningen.

Anders dan in de vooroorlogse stad, moest het groen in de tuinsteden alom aanwezig en toegankelijk zijn

In Amsterdam Nieuw-West werden vooraanstaande landschapsarchitecten van de moderne beweging tot supervisor over de groenstructuur benoemd: professor Jan Bijhouwer (Slotermeer en Geuzenveld), Mien Ruijs (Slotervaart) en Wim Boer (Osdorp). Het was hun gemeenschappelijke opvatting dat het groen door de toepassing van inheemse soorten de natuur moest representeren, maar dat bij de inrichting geen natuurlijke

De verbinding van schaalniveaus in de groenstructuur

vormen nagebootst mochten worden. De vormentaal van de inrichting was geometrisch, maar niet symmetrisch en ondersteunde daarmee de compositie van de bebouwingspatronen. Ten opzichte van de stedenbouwkundige opvatting van openheid en transparantie stelden zij de noodzaak om bij de woningen aangename en beschutte verblijfsplekken te maken. Daarom ontwierpen de landschapsarchitecten geleidelijke overgangen tussen de openbare weg en de collectieve tuinen, door een afgewogen plaatsing van boomgroepen en hagen. Zo kon een reeks ontstaan van openbare grasvelden langs de weg naar meer beschutte collectieve speelplekken dichtbij de woningen. Daarbij verplaatsten de landschapsarchitecten zich sterk in de wens van de bewoners, in die tijd vooral het gezin met jonge kinderen. Vanuit die gebruikswensen pleitten Ruijs en Boer voor een betere toegankelijkheid van de gemeenschappelijke tuinen vanuit de etagewoningen. Want als de achteruitgangen ontbraken moesten de moeders met kleine kinderen helemaal via de straat omlopen naar de tuinzijde van het blok.

Hoewel er weinig geld beschikbaar was voor de inrichting van het groen werden in de tuinen en plantsoenen naast gras, bomen en struiken ook bloeiende vaste planten en heel veel rozen toegepast. Vooral Mien Ruijs was een warm pleitbezorger van het toepassen van een afwisseling in bloeiende planten om zo het onderscheid tussen de verschillende soorten groene ruimtes te vergroten. Vanuit de gebruikseisen probeerden landschapsarchitecten voldoende verharding aan te brengen in de gemeenschappelijke tuinen, om daarmee de toegankelijkheid te verbeteren; een poging die meestal strandde op de hogere aanlegkosten van verharding ten opzichte van gras.

De rolverdeling bij de inrichting van de openbare ruimte was als volgt. De gemeentelijke Dienst Beplantingen was verantwoordelijk voor de inrichting van de openbare parken en straten; in opdracht van de corporaties verzorgden hoveniers de inrichting van de collectieve tuinen. De supervisors

probeerden naar beide kanten sturing te geven om daarmee samenhang in de groenstructuur te waarborgen.

Huidig gebruik en beleving

Na vijftig jaar zijn de inmiddels volwassen bomen in de straten, parkstroken en hoven beeldbepalend voor de Westelijke Tuinsteden. Die belofte is waargemaakt. Op veel plaatsen compenseren de prachtige bomen de schrale kwaliteit van de wederopbouwarchitectuur en dragen ze het groene stadsbeeld.

Vrijwel alle straten, van groot naar klein, hebben het kenmerkende asymmetrische tuinstadprofiel gekregen, waarbij aan één zijde de woningen met hun voorzijde aan de straat staan en aan de overkant een doorgaande groene berm de hoven en tuinen verbindt en afzoomt. Ook dat is bepalend voor het beeld van de doorgaande groene ruimte.

Net als vijftig jaar geleden worden de tuinsteden nu weer bewoond door kinderrijke gezinnen. Moeders zitten met hun kleuters bij een klimrek, jongetjes voetballen in het park.

Dat is zoals het bedoeld was, en toch ontstaat bij een rondgang door de tuinsteden het gevoel dat het 'allemaal veel van hetzelfde' is. De aangename, beschutte verblijfsplekken die de landschapsarchitecten voor ogen stonden zijn te open en te leeg gebleven. De bewoners hebben zich de ruimte niet toegeëigend, zoals de ontwerpers hoopten. Nog steeds zijn veel collectieve tuinen niet direct vanuit het bouwblok ontsloten, waardoor het gebruik minder intensief en anoniem wordt. Ook is de bevolkingsdichtheid afgenomen, waardoor er minder druk op de ruimte is en het ontbreekt aan levendigheid en sociale controle. En de beoogde robuustheid en allure van de parkstroken is niet overal geslaagd, omdat de doorgaande routes worden onderbroken en er rafelige parkranden zijn ontstaan.

Kortom: de bedoelde differentiatie in de groenstructuur komt niet goed tot expressie. Daardoor vervaagt het onderscheid tussen de monumentale

doorgaande lijnen die de buurt verbinden met de rest van de wereld, en de verblijfsplekken waar je je thuis kunt voelen. Een belangrijk middel om dat onderscheid te maken was de variatie in de beplanting, die tijdens de aanleg is aangebracht, maar inmiddels door bezuinigingen op het beheer grotendeels is verdwenen. De vele duizenden botanische rozen uit de begintijd, die moesten zorgen voor een rijk en veelkleurig beeld in de collectieve tuinen, zijn nog maar sporadisch terug te vinden. Het groen van tuin, groenstrook en park wordt eenvormig.

Bomen compenseren de schrale kwaliteit van de wederopbouwarchitectuur

De klacht dat de tuinsteden saai zijn zal daar mee te maken hebben, evenals met de sobere architectuur van de relatief kleine woningen uit de wederopbouwperiode. De stedenbouwkundige verkaveling kan zeker niet saai worden genoemd, omdat een grote rijkdom aan bebouwingsprincipes is ontstaan. De strokenbouw van laagbouwoningen of portiek-etageflats, die in de oorspronkelijke plannen de toon zette, is uiteindelijk maar heel weinig toegepast. Het gegeven dat daarbij steeds over de volle lengte van de bouwblokken achterkanten en achtertuinten van woningen aan de openbare weg grenzen is in de inrichting maar moeilijk op te lossen. In plaats van strokenbouw zijn allerlei combinaties gemaakt van enkele of gespiegelde haken, haken en stroken of opengewerkte bouwblokken. In de haken en in de opengewerkte blokken lukt het goed om zonder het gebruik van hekken toch een heel vanzelfsprekende zonering te maken tussen het openbare gebied, de collectieve ruimte van de gemeenschappelijke tuin en de privéruimtes van de achtertuinten, zonder het beeld van de groene doorgaande ruimte te verliezen.

Kapitaal voor de toekomst

Is de huidige eenvormige inrichting van het groen en het extensieve gebruik een reden om de idealen van de tuinstad te verlaten? Naar mijn idee zou het opofferen van de groenstructuur een grote kapitaalsvernietiging zijn, omdat juist het groen de basis kan zijn voor het maken van een eigentijds tuinstadmilieu, als verrijking van het bestaande palet aan stedelijke woonmilieus. Het is daarbij niet nodig om de oppervlakte aan groen integraal te behouden. Immers, verdere verdichting van de tuinstad met woonbebouwing is goed vanuit het oogpunt van duurzaamheid en voor een intensief en levendig gebruik van de openbare ruimte en de voorzieningen. Veel belangrijker dan de oppervlakte aan groen is de samenhang in de groenstructuur. Essentieel en karakteristiek voor de tuinsteden is de geraffineerde doorkoppeling in het groensysteem. Vanuit de collectieve tuin bij je woning loop je via de groenstrook, via het plantsoen, door de parkstrook en door het park naar het landschap. Het water, in de vorm van singels en vaarten, begeleidt de parkstroken en het park en loopt door in het landschap buiten de stad. Die ervaring van continuïteit geeft nog steeds licht en lucht aan het wonen in de tuinsteden. Op een subtiele manier draagt de positie van scholen, kerken en winkels bij aan die doorkoppeling van de ruimte, omdat deze voorzieningen altijd extra vrije ruimte om zich heen hebben.

Met minder oppervlakte toch het groensysteem behouden, dat is één opgave in de transformatie van de tuinsteden. De uitersten van het systeem, de tuin en het stadspark, zijn in elke traditionele stad aanwezig, maar de elementen van de tussenschaal, de groenstrook en de parkstrook, zijn kenmerkend voor het tuinstadkarakter. Het asymmetrische straatprofiel, met aan één zijde een groenstrook, is op een vanzelfsprekende manier een belangrijke drager van het groensysteem.

De tweede opgave is het maken van meer differentiatie in de inrichting en het gebruik van de groene ruimte. De doorgaande lange lijnen van het groen mogen monumentaler en robuuster worden, met elk een eigen karakter door een specifiek profiel of karakteristieke boomsoort. Het Sloterpark, als het centrale stadspark, heeft meer recreatief en cultureel programma nodig, om het openbare gebruik te stimuleren en om zich te onderscheiden. Dat is ook de opvatting van de bewoners, die zich al tien jaar geleden hebben georganiseerd in de Vereniging Vrienden van de Sloterplas. Een mooie en veilige route voor joggers en skaters, een uitspanning, barbecue-voorzieningen, een strand en plekken voor culturele manifestaties zijn een invulling van dat programma. Als het achterstalig onderhoud wordt aangepakt en er mooie doorzichten naar de plas ontstaan gaat het park weer leven en kan het een veel grotere openbare betekenis krijgen.

Aan de andere kant van de reeks zouden de gemeenschappelijke tuinen een meer besloten en collectief karakter kunnen krijgen, zonder dat ze letterlijk door hekken worden afgesloten. De door bewoners ingerichte moestuinen zijn een prachtig voorbeeld van collectief beheer. Meer bloemen en bloeiende heesters en een hoge kwaliteit voorzieningen voor sport en spel geven de tuinen een verzorgd karakter. Het blijkt ook nu al dat de collectieve hoven die goed zijn ingericht en goed in de stedenbouwkundige verkaveling zijn ingebed – vooral in de haken en in de open bouwblokken – door kleine kinderen nog steeds intensief worden gebruikt, net als in de jaren vijftig.

Een aantal nieuwbouwprojecten laat zien dat het ook met de huidige eisen voor woonoppervlak en parkeervoorzieningen heel goed mogelijk is om een transparante tuinstadverkaveling te maken. Slimme oplossingen als een U-vormig bouwblok met doorzicht op de binnentuin, een hakenverkaveling met verhoogde randen van de terrassen langs de gemeenschappelijke tuin en vrijstaande woonblokkjes in het groen zijn veelbelovende eigentijdse interpretaties.

Het behoud van de groenstructuur gaat dus niet over het behoud van de huidige oppervlakte en inrichting, maar over de transformatie daarvan: met behoud van het onderliggende systeem meer articulatie aanbrengen in de inrichting. Als het lukt om zo de kwaliteit van het openbaar groen te verbeteren is dat dé impuls voor het imago van de tuinsteden!

Yttje Feddes (yttje@feddes-olthof.nl) is landschapsarchitect en partner van bureau Feddes/Olthof landschapsarchitecten.

Literatuurselectie

Dit artikel is gebaseerd op onderzoek naar de waarde van de groenstructuur van de Amsterdamse Westelijke Tuinsteden. Het onderzoek is gepubliceerd onder de titel 'De groene kracht', uitgegeven door SUN/Trancity (2011), auteurs: Yttje Feddes, Angela Hinz, Peter Paul Witsen, Imke van Hellemond en Annemarie van Leeuwen.